

*Jakob Christensson*

## När stenarna tiger

Om de klassiska auktorerna i 1800-talets nordiska arkeologi och historieskrivning

Studiet av Nordens forntid har en lång och växlingsrik historia, fylld av stridande skolbildningar och olika metodiska angreppssätt som följt varandra. Inte minst har man under de senaste hundra åren på bred front tagit hjälp av ursprungligen naturvetenskapliga analysförfaranden såsom pollenanalys, dendrokronologi och den på 1950- och 60-talen introducerade kol-14-metoden, med vilka det i vissa stycken blivit möjligt att etablera en absolut kronologi. Genom osteologiska undersökningar av bevarat benmaterial har man också kunnat lägga fram långtgående tolkningar av hur exempelvis befolkningstillväxten, kosthållet eller barnadödligheten tett sig i äldre tider. Likaså har pollenanalyserna visat sig användbara för att få grepp om hur vegetationen sett ut runt boplatserna och vilka växter som odlades.

Genombrottet för naturvetenskapernas användning inom nordisk arkeologi kan förläggas till 1800-talet; en symboliskt viktig riktuppgång erbjuder lundazoologen Sven Nilssons plötsliga uppträdande på den arkeologiska scenen 1835, en annan är de tvärvetenskapligt bedrivna danska utgrävningarna av kökkenmöddingarna vid seklets mitt.<sup>1</sup> Dessförinnan hade forskarna för sed och vana att även i oträngt mål ge det skriftliga källmaterialet utslagsrösten vid tolkningen av fornhistoriens alla olösta problem.<sup>2</sup> Stoffet hade varierande upphov och karaktär: där var förstas Den heliga skrift, väsentlig för snart sagt all historieskrivning från bröderna Magnus till rudbeckianerna Johan Göransson och Johan Peringskiöld, i viss mån längre; vidare Snorre och den övriga isländska sagoskatten, därtill annan förmodad folkdiktning av nordvästeuropeiskt ursprung såsom *Ossians sånger* liksom för den delen ortnamnen och landskapslagarna.

Väl så viktigt för fornforskarna var och förblev dock långt in på 1800-talet allt vad de gamla grekiska och latinska författarna hade att förtälja om världen bortom Medelhavets civiliserade trakter. Hur sedan klassikerna lästes, begrundades och användes av de skandinaviska arkeologerna och historikerna är en komplicerad fråga som bär i många riktningar. Tallösa är de förfelade hypoteser som under historiens lopp väckts av enskilda textställen i Tacitus *Germania* eller Herodotos *Historia*, förunderliga är de atlantiska hugskott som läsningen av Platon stått för även efter Rudbeck den äldre. Vilka de vanliga tankespåren var kommer rimligen att framgå av följande, men inledningsvis är det viktiga att besinna att vi under flera sekler rör oss med en tämligen

fast, på klassikerna byggd, tolkningstradition av fornhistorien, om vilken man lite tillspetsat kan säga, att den inte blir urarva förrän den arkeologiska vetenskapen på 1870-talet blir det knappologiska studium som August Strindberg skildrar så infamt i *De lycksaliges ö*.

Anledningarna till detta är flera, men en viktig komponent är att det offentliga skolsystemet länge i huvudsak var inriktat på att jämte de rätta religiösa begreppen lära ut kunskaper i de för varje blivande prästman oundgängliga döda språken. I 1807 års skolordning stadgades att latinet skulle läras ut från första klass, i den andra tillkom grekiskan. Där började också latinskrivningarna, som i tredje klass följdes av kravet att eleverna varje vecka skulle genomgå översättningsprov från svenska till latin. I den pedagogiska debatten tryckte nyhumanisterna vid försvaret av latinet framgångsrikt på hur det var särskilt ägnat att skärpa elevernas tankeförmåga genom sin grammatikaliska formriktighet och ofta långa och komplicerade perioder. Ett annat starkt argument för de klassiska ämnenas fortsatta dominans under 1800-talet var att de av hävd ansågs karaktärsdanande. Allt gnuggande av glosor och grammatik, löd resonemanget, förde det goda med sig att man som elev också fick sig serverat förebildliga exempel och rätta värderingar.

Uppfattningen av antiken som sedelärande gjorde sig för övrigt även gällande bland dem som egentligen sökte modernisera skolan. Belysande är hur den vid 1800-talets början verksamme reformpedagogen Carl Ulric Broocman, som i sitt undervisningshistoriskt viktiga *Magasin för föräldrar och lärare* annars för skolans lägre nivåer propagerade för att latinet skulle ersättas av de moderna språken, var av denna tanke beträffande gymnasieundervisningen. ”Till sjelfva andan af den klassiska fornåldern”, skrev han där, ”måste ynglingarne intränga; dess natur och enkelhet, dess vishet och lugn, dess upphöjda och manliga tänkesätt måste helt och hållet bemäktiga sig deras sinnen och hos dem alstra en sann humanitet.”<sup>3</sup> Denna syn på den klassiska forntiden och dess litteratur som särskilt fostrande förblev länge förhärskande, och länge fortfor de döda språken att dominera undervisningen. Först med 1905 års skolförordning bröts de klassiska ämnenas dominans slutgiltigt i läroverken, då latinet förlorade åtta veckotimmar och grekiskan två.<sup>4</sup>

Den massiva språkdrillen satte givetvis på olika vis sina outplånliga spår hos det uppväxande mansläktet. Uppsalahistorikern Wilhelm Erik Svedelius har i sina memoarer nostalgiskt skildrat hur han och hans skolkamrater på 1820-talet med liv och lust lekte romare. En var Caesar, en annan Pompejus, och själv spelade han – enligt egen utsago en inbunden och slug natur – helst Augustus de gånger han fann anledning att avbryta den annars uppslukande läsningen av Ciceros konstfullt komponerade tal.<sup>5</sup> Emellertid stod grekiskan och latinet under hela 1800-talet under långvarigt eldangrepp från mer otacksamma elever. En av många debattörer under 1800-talets andra hälft som med obehag mindes skolans språkdrill var Strindberg. I uppsatsen ”Latin eller svenska” (1872) har han med sedvanlig schwung och nerv beskrivit den förhatliga bildningsgången alltifrån att man som nybörjare ur den ”ryslige Cornelius” fick lära

sig elementa i antik fältherrekonst och andra för pojkspolingar passande kunskaper. Bland de honom påtvingade eviga följeslagarna kom Strindberg att hysa ett särskilt agg till Cicero som i nyssnämnda uppsats avspisades i termer av ”den oförgätlige pratmakaren, den långrådige moralisten, som vill pjollra filosofi.”<sup>6</sup> Strindbergs angrepp på latinskolan var bara ett i raden under 1800-talets senare hälft. Ett annat och för utgången i debatten viktigare inlägg stod den liberale politikern och publicisten Adolf Hedin för med skriften *Om latinherraväldet* (1883). Inte så litet sorglustigt berättade han i denna brinnande plaidoyer för de moderna språken bland annat att han till följd av latinets normerande ställning som skolpojke fått lära sig att de svenska substantiven hade sex kasus samt att deklinera ”*gumma* i Fryxells grammatik efter mönstret af *mensa* i Strelings”. Inte mycket bättre blev det högre upp i klasserna, försäkrade Hedin, som gjorde gällande att den under läroverksåren med lexikon, grammatika och kommentar företagna läsningen av Vergilius hade fått honom och bortåt ett hundra procent av skolkamraterna i Örebro att för livstid svära ”Hannibals-ed att hata romarne”.<sup>7</sup>

## 1700-talets bakgrund

Även på 1700-talet fördes en tidvis livaktig latindebatt, men reformförslagen som delvis var nyttobetingade vann då än mindre än under följande sekel något verkligt genomslag i den mestadels konservativa skolvärlden.<sup>8</sup> I trivialskolan gällde latinet fortsatt som det huvudsakliga undervisningsspråket från fjärde klass och tyngdpunkten i elevernas studier låg seklet igenom på de klassiska författarna, vilka översattes och tolkades in i minsta beståndsdel. Vanligt var också att ynglingarna i sina alfabetiskt uppställda minnesböcker fyllde sidorna med gyllene ord eller *loci communes* från inte minst klassikerna.<sup>9</sup> Hur pass präglande och effektiv denna grundliga skolning i de antika auktorerna var på det uppväxande släktet blixtbelyses i ett av den bereste orientalisterna Jacob Jonas Björnståhls brev från Rom. Han skriver där om den märkliga känslan av att befinna sig i den gamla kejsarstaden och där *live* ”få gapa ut och [...] beundra de Monumenter, hvilkas läsande varit det första, som i barndomen lärt oss tänka; och om hvilka man är så van at läsa och tala, såsom gamle och framledne, at man har svårt vid at tro sig sjelf, när man med egna ögon ser dem”.<sup>10</sup>

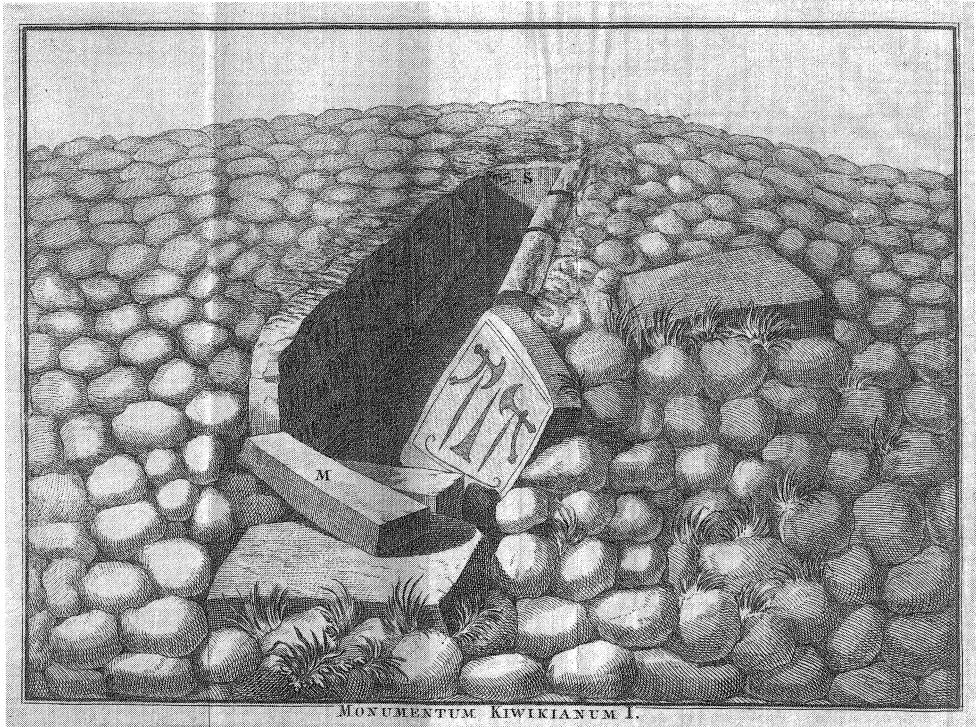
Denna hemtamhet i den klassiska världens historia och mytvärld spelade också en självklar roll för hur man skrev historia.<sup>11</sup> Visserligen var 1700-talet ett århundrade som, med Anders Wilde och Eric Benzelius d. y. som något av vägröjare, på historieförskrivningens område hos oss på det hela präglades av hälsosam skepticism i jämförelse med det storvulna 1600-talet, då Olof Rudbeck d. ä. smitt sina barocka drömmar om hur hela Medelhavscivilisationen egentligen hade sitt upphov i vår kalla nord.<sup>12</sup> Likaså fick Rudbecks trogna efterföljare under frihetstiden, i första hand Eric Julius Björner och Johan Göransson, utstå spott och spe för att de framhärdate i att tro på hans vision av Sverige som Platons Atlantis.<sup>13</sup> Men detta hindrade inte att man i forskningen fortsatte att tämligen obekymrat använda sig av det klassiska tankegodset för att förstå

vad som tilldragit sig i tidernas gryning.<sup>14</sup>

Det sagda stämmer inte minst väl in på rudbeckianernas värste vedersakare: Olof Dalin. I ett uppmärksammat presidieanförande i Vetenskapsakademien, *Tal om Sverige i sitt ämne och Sverige i sin upodling* (1749), viftade han visserligen elegant bort tidigare försök att med hjälp av Orfeus, Homeros, Platon och andra dubiösa auktoriteter härleda allt gott och stort ur det gamla Skandien med de upplysningsmässiga orden att ”vår tid tid uppehåller sig icke wid käring-sagor och gissningar.” Och i inledningen av det brett upplagda verket *Svea rikets historia* (1747) såg han effektivt till att dränka alla stolta Atlantisvisioner genom att låta vattenståndet ännu vid Kristi födelse flöda 13 famnar högre än i hans egen samtid så att Sverige med undantag för ”Seveberget” (Kölen) då bestod av föga mer än grynnor och skär.<sup>15</sup> Men i praktiken var Dalin som historieskrivare nu inte den som slängde bort fler klassiker med badvattnet än nödvändigt, och var och en som slår följe med hans alltid rappa framställning i *Svea rikets historia* finner därför att han varhelst det går villigt flikar in lärt gods från antiken.

Redan tesen om det höga vattenståndet vid Kristi födelse med dess korrelat att Sverige då måste ha varit en arkipelag stämmer förunderligt väl med de gamles tal om de skandiska öarna. Med hjälp av i första hand Herodotos låter Dalin vidare vår nord befolkas genom en rad skytiska invandringar, med början i en blygsam kolonisering på 500-talet före Kristus då skyterna skulle ha sänt hit sina kvinnor och barn undan perserkonungen Darius antågande härskaror. Därefter följde allteftersom vattnet sjönk den ena invandringen efter den andra, med Odens och asarnas ankomst som den sista; de kom i Dalins tanke hit, eftersom de lidit nederlag mot Trajanus trupper. För att sedan reda ut hur man levde, älskade och dog här i Norden under de mörka århundradena före Ynglingaätten, med vilken han äntligen tyckte sig få någorlunda fast mark under fötterna, gjorde han extensivt bruk av Tacitus *Germania*, liksom han i frågor om de nordiska forninvanarnas stridskonst företrädesvis konsulterade Caesars *De bello Gallico*. Samma sorts beroende av den klassiska litteraturen präglar Anders Botin, som i inledningen till det populärt hållna arbetet *Utkast till svenska folkets historia* (1757) redogör för den nuvarande svenska befolkningens härkomst och sedvanor efter vad bland andra Ovidius från sin förvisningsort vid Svarta havet vetat att berätta om geterna.<sup>16</sup>

Inte heller upplysningstidens grundligaste historiker, Sven Lagerbring, klarade sig utan klassikerna. Visserligen lämnas Herodotos och hans skyter och geter därhän i Lagerbrings stora rikskrönika, men istället gör lundaprofessorn så mycket mer affär av Thuleresenären Pytheas, som han låter bli det första antika ögonvittnet till nordisk kultur. Med den källkritik som annars Lagerbrings namn blivit förknippat med är det som redan samtida kolleger påpekade i sammanhanget föga bevänt; att den av geografen Strabon och andra klassiska författare ofta förtalade Pytheas verkligen nått Thule och att detta är Sverige, bevisar Lagerbring med bland annat det lättvindiga auktoritetsargumentet att eftersom också Prokopios ”utan omsvep nämner Sverige eller Skandien med detta namn, synes oemotsägligen, at med Thule måste förstås den Skandiska halföen”.<sup>17</sup>



*Omtvistat monument, vars rätta tolkning länge söktes med klassikernas hjälp. Kungagraven vid Kivik ur Sven Lagerbrings dissertation Specimen Historicum De Monumento Kiwikensi (1780). Författaren tyckte sig utifrån läsningen av bland andra Livius se ett romerskt triumftåg på en av hällarna till höger.*

Ett försök från Lagerbrings sida att i avhandlingen *Specimen Historicum De Monumento Kiwikensi* (1780) tolka ett enskilt fornminne, den vid 1700-talets mitt upptäckta Kiviksgraven, blyxtbelyser hur pass litterärt bunden tidens arkeologiska forskning var och förblev.<sup>18</sup> Som särskilt arkeologihistorikern Ola W. Jensen visserligen visat, bedrevs det visserligen flitigare fältforskning och noggrannare utgrävningar på 1700-talet än vi vanligen kanske har föreställt oss.<sup>19</sup> Men tolkningsramarna, med vilka man skulle förstå vad man såg, var väl inte alltid de mest givande. Inte minst styrdes analysen fortsatt av forskarens klassiska bildning eller förlästhets, det senare något som Lagerbring ger prov på i sin avhandling om Kiviksmonumentet, trots de däri yttrade och löftesrika orden: ”då historiker och annaler tiga, tala stundom de stumma stenarna”.<sup>20</sup>

Fornminnet ifråga, som numera vanligen hålls för att vara tillkommet för lite drygt 3000 år sedan, blir på litterära grunder snabbt ett minnesmärke från andra seklet efter Kristus. Och på de åtta hällarna tycker sig Lagerbring vidare ”se en avbildning av något romerskt triumftåg”, något som leds i bevis genom en omfattande jämförelse mellan hällarnas avbildningar och de klassiska författarnas beskrivningar av triumftåg.<sup>21</sup> Ovidius *Tristia*, Livius *Ab urbe condita* och Plinius naturalhistoria är några av de genremäs-

sigt minst sagt heterogena källorna som han öser tämligen fritt ur för att få ihop det hela. Dateringen till andra seklet efter Kristus kommer sig av Lagerbrings kunskaper om när det romerska rikets inflytande nått längst norrut. Tidsmässigt någonstans där i krokarna bör i hans tanke en vinddriven romersk flotta ha härjat längs med Östersjöns många vikar och skär, och vid ett strandhugg på Österlen ha kommit strid med ortsbefolkningen. Efter vunnen viktoria bör romarna, om vilka författaren vet att berätta att de kännetecknades av en våldsam ärelystnad och aldrig drog sig för att ens ”i fiendeland resa ett minnesmärke över sina segrar”, sedan ha rest Kiviksmonumentet.<sup>22</sup>

På liknande vis vände och vred Lagerbrings kolleger i grannländerna på de antika auktorernas mer eller mindre dunkla yttranden om världen bortom Medelhavscivilisationens trygga hägn. Det räcker här med att erinra om de två lärdomsgiganterna och vännerna Gerhard Schöningh och P. F. Suhm. Den förre fördjupade sig under sin tid som rektor vid Trondhjem skole i de gamles kunskap om de nordiska länderna varvid han lanserade tanken på Telemarken som det egentliga Thule. Den senare, som med hull och hår svalde telemarkshypotesen, nådde i *Om de Nordiske folks aeldste Oprindelse* (1770) fram till att våra föregivna förfäder asarna måste ha varit alaner genom att bland annat göra en fördomsfri kombination av Herodotos budiner och Strabons aspurgitaner (av Aspurg=Asburg=Asgård). Den fornhistoriska kronologin finkalibrerade Suhm sedan genom en realfilologisk läsning av Hesiodos och Homeros. Deras omnämnande av bärnstenen förde honom således till slutsatsen att länderna kring Östersjön varit befolkade åtminstone 800 år före Kristus, kanske längre. Suhms vidare gissning, delvis stödd på Pytheas Thulefärd, var den att de grekiska diktarfädernas bärnsten transporterats till Medelhavsvärlden av de sjöfarande fenicierna som skulle ha koloniserat delar av Skandinavien; ytterst var det enligt den danske historikern fullt troligt att Östersjövärldens inbyggare först genom denna österländska kulturkontakt lärde sig jordbruk och konsten att skriva med runor.

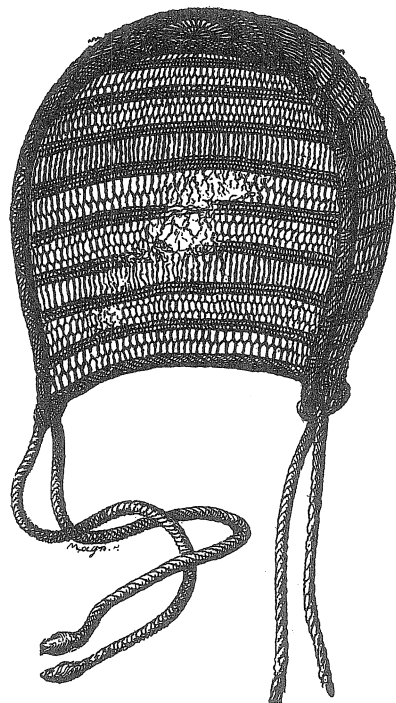
## 1800-talet

Med 1800-talets ingång skedde ingen egentlig förändring, utan fornforskningen fortsatte slentrianmässigt längs de invanda tankespåren. Visst, i början av 1800-talet fick vi nya impulser. Rom överflyglades av Hellas och Iliaden lästes i vårt land med en frenesi som kanske aldrig förr eller senare. Känt är hur den unge Tegnér under informatorsåren på Råmen för Iliadens skull gjorde ett sällsynt undantag från ovanan att läsa i sängen då den var i tungt folioformat, och under lekarna med de unga Myhrmännerna spelade han, som sedan med sådan framgång litterärt projicerade Akilles vrede på sago-hjälten Frithiof, med förkärlek Hektors roll. En annan minnesgod läsare av Iliaden var Petrus Laestadius, denne citatens älskare, som ännu på 1830-talet med full förtröstan om läsarnas kunskaper mänger sina tryckta dagboksjournaler med mer eller mindre långsökta Homerosanspelningar. Fiskarnas rappa flykt i en lappländsk kvarndamm när de hör människosteg på bryggan ovanifrån får honom att associera till ”Ulys-

ses och hans kamrater i Polyphems grotta”, och när de trötta hästarna under färden ner till södra orterna för att hämta upp fästmön Carolina Hagberg till Arjeplog vägrar trava vidare betraktar han dem som ”de koppartröjade Achajerna” vilka ”ville burdus fara hem och giva den sköna Helena på båt.”<sup>23</sup>

Ytterligare en Homerosfantast var den mångfrestande nykterhetsaposteln Peter Wieselgren, som under studieåren i Lund hade för vana att tidiga sommarmorgnar vandra runt i trakterna av Igelösa under det att han ur minnet skanderade långa stycken ur Iliaden. Under en längre vistelse i Stockholm försökte Wieselgren sedan vinna den närmare sjuttioårige excellensen Sköldebrand för Homeros diktkonst genom att förslaget använda Iliaden för deras gemensamma övningar i grekiska, dock utan någon större framgång.<sup>24</sup> Wieselgrens även i mogna år oförminskade entusiasm för Homeros låter sig spåras i vittfamnande antikvariska arbeten som *Ny Smålands beskrifning* och *Sydskandinavernas förstfödslorett*, i vilka han förlägger ett trojanskt nybygge till den värendiska hembygden, något som bland annat leds i bevis med ortnamnsforskningens hjälp. Trojemåla gård, Troja skog och ett forntida Trojenborgs slott, som dock på Wieselgrens tid besvärande nog bytt namn till Hönshylteskans, hittade han på den småländska lokalkartan.<sup>25</sup> En annan beviskedja av samma skrot och korn bestod i den isländska sagolitteraturens överensstämmelse med den klassiska litteraturen. Grep-pet har gamla anor, redan i förespråket till Snorres Edda förläggs asarnas ursprung till Troja: Wieselgren pluskar kreativt på med bland annat Egils saga som givetvis till stora delar utspelar sig i hans eget kära Småland och i vilken han i motivhänseende hittar mer än ”en erinring ur Odysseéns Sagocyklus.”<sup>26</sup>

Med Homeros är vi inne på en för det tidiga 1800-talet karakteristisk tendens: det romantiska sökandet efter folksjälén och det ursprungliga, som än tog sig uttryck i att man hänrycktes av ossiansk diktning, än av att man började speja efter indoeuropeiska urhem bortåt Indiens gränser; det senare är fallet med exempelvis sedermera Linköpingslektorn Johan Haqvin Wallman, som på ett och samma gång tidstypiskt



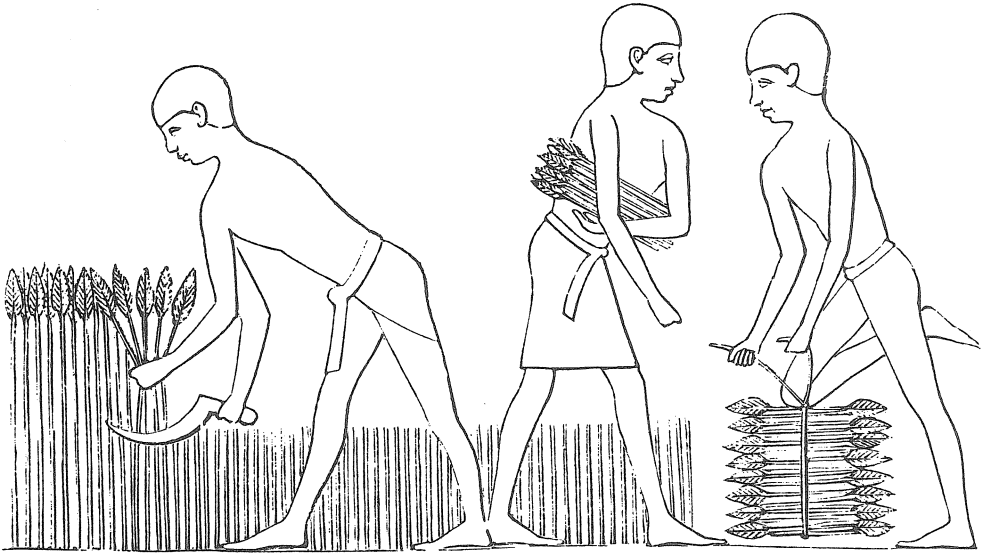
*Hårnät funnet vid jylländska Borum Esböi. Xylografi i Sven Nilsson, Skandinaviska Nordens Urinvånare. Bronsåldern (3:e uppl, 1872). I Nilssons viga tanke kopplades det nyfunna danska hårnätet till det textställe i Iliaden där Andromache tappar sitt hårnät i förtvivlan vid Hektors död. Därmed styrktes han i tron att den skandinaviska bronsåldern går att återföra till tiden för de trojanska krigen.*

och spekulativt sätt kombinerade nordisk och klassisk mytologi med österländsk brahmanism så att Apollon, Oden och Buddha blev ett och samma väsen. Ett av de mer långsökta beläggen som denne boksynte fornforskare anförde i artikeln ”Om striden på Samsö” i nygöternas *Iduna*, var att Buddhastatyerna i Indien hade sin motsvarighet i Europa i de statyer till Mercurius ära som Julius Caesar hade rapporterat om från sina galliska krigsoperationer. Dessa monument motsvarades i sin tur av Nordens bautastenar, som i sin tur på något vis ägde en fortsättning i hur svensken på 1800-talet reste majstänger.<sup>27</sup>

Men följer vi forskningens huvudfåra händer inte mycket. I Geijers och Strinnholms rikshistoriker från 1830-talet, *Svea rikets häfder* respektive *Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider*, behandlas historien före Ynglingäätten företrädesvis utifrån samma klassiska författare som på 1700-talet. I kapitel som ”De gamlas Norden” och ”De gamles kunskap och begrepp om vår Nord” försöker de två historikerna tappert få rätt på alla antika geografiska ortnamn, från Pytheas sägenomspunna Thule till Pomponius Melas inte mindre obskyra Cimbriska halvö. Den långväga handeln mellan romare och nordbor med bärnsten, liksom varifrån den hämtats, är en annan punkt som de i likhet med många föregångare diskuterar med hjälp av klassikerna; båda håller konventionellt på Preussens stränder som bärnstenshandelns huvudsakliga säte till skillnad från dansken E. C. Werlauff, som i en magistral granskning av de antika auktorerna och deras platsnamn i avhandlingen *Bidrag til den nordiske ravhandels historie* i stort sett samtidigt satsar på Jyllands västkust.<sup>28</sup> Likaså rannsakar Geijer och Strinnholm efter bästa förmåga de antika auktorernas ofta svårtydda uppgifter om olika i Skandinavien boende folkstammar. Vilket nu med förlov sagt inte var så lätt, eftersom redan geografins fader, Herodotos, med sina gripar, enögda eller bockfotade människor, skalliga folkslag jämte de som sov i hela sex månader, var nog så svår att följa när hans forskarblick riktades bortom Svarta havets nordkust: i vart fall hade både Geijer och Strinnholm filologisk kläm på att fjädrarna som flög runt i luften var snö, liksom de var på det klara med att Plinius i en passage i sin naturalhistoria beskrev älgan.

Samtidigt som dessa boklärde satt och gjorde dessa realfilologiska genomgångar skedde vad som brukar betraktas som genombrottet för modern nordisk arkeologi. Treperiodssystemet infördes och man började allmänt tala om något sådant som ”förhistorien”, en tid bortom alla skriftliga källor hur gamla de än var.<sup>29</sup> Tidsperspektiven, som under det rationalistiska 1700-talet tenderat att krympa, blev samtidigt med hjälp av framförallt geologiska och osteologiska insikter åter allt vidare. Hösten 1834 chockerade en av den nya arkeologins främsta och påstridigaste företrädare, lundazoologen Sven Nilsson, den blivande riksantikvarien Bror Emil Hildebrand med att laborera med en tidsrymd för inträdet på scenen för de första skandinaviska invånarna (av Nilsson kallade ”den hyperboreiska stammen”) som låg 3000 år bort i tiden.<sup>30</sup> Vid slutet av hans bana halvseklet senare hade tidsgränsen för när de första skandinaverna invandrat tänjts än vidare. Det då ledande namnet inom nordisk arkeologi, J. J. A. Worsaae, som i samband med utgrävningarna av kökkenmöddingarna varit med om att dela





*Skördescen med bäring på skandinaviska förhållanden enligt Nilsson. I sin tolkning av livet under bronsåldern byggde Nilsson bland annat på den berömda skildringen av Akilles sköld i artonde sången av Iliaden, där Homeros även flikade in hur skörden tillgick vid tiden för de trojanska krigen. När Nilsson ville ge sina läsare en uppfattning om hur den homeriska och skandinaviska skörden måste ha tillgått fastnade han för denna sekvens från en egyptisk gravmålning. Xylografi ur Sven Nilssons Skandinaviska Nordens Urinvånare. Bronsåldern (2:a uppl, 1862).*

stenåldern i en äldre och en yngre fas, räknade således i översikten *Nordens forhistorie* (1881) med som minst 5000 år. I början av 1900-talet skulle sedan Georg Sarauw på grundval av fynden från västsjälländska Maglemose pressa kronologin för mänsklig närvaro i Skandinavien tillbaka till geologernas yngre Ancylustid, det vill säga ca 7000 före Kristus.

Därmed blev här i Norden, liksom än mer utomlands där man hittat lämningar efter grottmänniskor som levtt tiotusentals år tillbaka i tiden, fornstudiet i hög grad en angelägenhet för naturvetenskapsmännen. I Danmark var det i första hand zoologen Japetus Steenstrup som genom sina noggranna studier av de olika lagren i torvmossarna och kökkenmöddingarnas innehåll bröt mark för det naturvetenskapliga betraktelsesättet. På den svenska sidan om sundet var det den nyssnämnde Sven Nilsson som genom ett idogt författande av skrifter för lång tid framöver tog ledningen inom den arkeologiska forskningen. Men han var långtifrån ensam, vid hans sida återfanns i själva verket i stort sett alla den tidens främsta naturforskare, alltifrån kemisten Jöns Jacob Berzelius och anatomen Anders Retzius till botanisten Carl Adolph Agardh.

Mellan dem kan spåras en viss rivalitet om att få strålkastarljuset på sig själva, men än mer samsyn om att vinna den framväxande arkeologin för naturvetenskaperna. Vid 1842 års Skandinaviska naturforskarmöte i Stockholm gjorde också Berzelius, Nilsson och Retzius gemensam front och förde fram tunga argument för naturvetenskapernas

företråde vid förståelsen av fornhistorien. Berzelius, som dessförinnan gjort kemiska analyser av forngravarnas vapen samt intresserat sig för både Runamoskårorornas problematik och hållristningarnas rätta tolkning, öppnade där tidsperspektiven bakåt med ett föredrag om landhöjningen medan Anders Retzius komplicerade bilden av de forna nordbornas etnografiska tillhörighet genom ett kranilogiskt inriktat anförande som i ett slag gjorde honom till den framväxande fysiska antropologins märkesman. Nilsson för sin del hävdade först programmatiskt fördelarna med den komparativa metoden för att sedan utifrån fynd av flintföremål och urtida djur med viss episk bredd beskriva hur livet troligen hade levt på stenåldern.<sup>31</sup>

Man kan sedan följa hur nyrekryteringen av arkeologiskt intresserade naturforskare från en rad olika discipliner fortsatte att vara god. Anatomer, kemister, zoologer, botaniker och geologer, alla drog de sitt strå till stacken; ett i sammanhanget ovanligt aktivt kollektiv var SGU:s geologer, vilka under sitt stora kartläggningsarbete av landet under 1800-talets andra hälft regelmässigt förde in fornminnen i sina beskrivningar och markerade dem på kartbladen.<sup>32</sup> En av dessa trägna geologiska kartörer, Lennart von Post, ställde efter att på 1910-talet ha utvecklat pollenanalysen beredvilligt sin expertis till arkeologernas förfogande vid kinkiga dateringsproblem; ett sådant ärende vari hans deltagande spelade stor roll var bestämningen av den bronsålderstida Gerumsmanteln. Bland arkeologiskt aktiva naturforskare från andra discipliner än geologin återfinns lundakemisten Nils Johan Berlin som på 1850-talet gjorde kemiska analyser av bronsföremål, vidare de stockholmsbaserade anatomerna Gustaf von Düben och Gustaf Retzius, vilka båda genom forngravarnas människomaterial sökte nå klarhet i finnarnas och lapparnas stamtillhörighet, samt från zoologiskt håll veterinären Hjalmar Kinberg och den slutligen vid Naturhistoriska riksmuseets etnografiska avdelning verksamme Hjalmar Stolpe. Kinberg blev genom verk som *Sur les animaux domestiques pendant les temps préhistoriques* (1874) och *Arkäologisk zoologi* (1876–78) en tidig representant i Sverige för zooarkeologin. Stolpe, som innan han helt övergick till etnografien var den oscariska tidens flitigaste fältarkeolog, är mest känd för sina noggranna grävningar på Björkö på 1870-talet.<sup>33</sup>

Även de vid Vitterhetsakademien verksamma forskarna var del i denna naturvetenskapliga våg inom arkeologin. Den unge Hans Hildebrand intresserade sig under studieåren i Uppsala livligt för geologi och paleontologi, och vid samma lärosäte bedrev hans jämnåriga amanuenskollega Oscar Montelius regelrätta studier i botanik. Båda umgicks socialt med framstående naturvetare, däribland Gustaf Retzius. I linje med dessa intressen och kontakter kom också den av Montelius och Hildebrand utvecklade typologiska metoden naturligt nog förutom att hämta näring i Thomsens treperiodssystem även söka stöd i geologin och utvecklingsläran; längst i dessa vanskliga analogiresonemang gick Hildebrand, som i skriften *Den vetenskapliga fornforskningen* (1873) rentav drog in Darwins selektionslära i diskussionen om fornsaksformernas utveckling. Enligt vad han skrev där, pågick en ständig och obarmhärtig kamp om tillvaron mellan de olika fornsakstyperna, där den ena icke finner ”hvad hon behöver

för sin existens och dukar under, men den andra går framåt och frambringar en hel serie af former.”<sup>34</sup>

## Sven Nilsson och klassikerna

Ändå är det förstås inte så enkelt som att man inom fornforskningen efter seklets mitt plötsligt bara skippade läsningen av klassikerna. Tvärtom, så sent som 1866 lade den som nyss nämnt annars djärvt darwinistiskt resonerande Hans Hildebrand fram en avhandling om nordisk järnålder, *Svenska folket under hednatiden*, som trots inledningens ord om de litterära källornas otillräcklighet för förståelsen av fornhistorien vid närmare påseende visar sig påfallande bunden vid vad de klassiska författarna och då inte minst Tacitus hade att berätta om germanerna.

Hildebrand var i sitt textbundna sätt att arbeta i gott sällskap. Vid samma tid kombinerade Gunnar Olof Hylltén-Cavallius i det etnologiska huvudverket *Wärend och Wirdarne* passager från Prokopios och Pytheas med inhemska sagor om jättarna för att leda i bevis att goterna varit det folk som under den så kallade ”Hackaretiden” infört jordbruket i Götaland, och lektorn i historia i Gävle Carl Fredrik Wiberg gjorde först i en skrift om asarna på slirande språk- och religionshistoriska vägar troligt att de var Herodotos ”buddiner”, och Oden, som en lite långsökt följd därav, Buddha.<sup>35</sup> Därefter blev han på 1860-talet en ihärdig förkämpe för den av tysken Ludwig Lindenschmit d. ä. framförda åsikten att de skandinaviska bronssakerna närmast var av etruskiskt märke, något som Wiberg belade med hjälp av en imponerande räckta samstämmiga uppgifter från de annars så dunkla klassiska författarna.<sup>36</sup>

Som om inte detta skulle vara nog var även de rent naturvetenskapligt skolade forskarna länge inriktade på att fortsätta plundra klassikerna på uppgifter. Det gjorde exempelvis Carl Adolph Agardh, när han i den inledande historiska delen av *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige* (1852) skulle komma underfund med våra folkstammar.<sup>37</sup> Detsamma gjorde också den mest ambitiöse fornforskaren av dem alla, Sven Nilsson, vars flitiga användning av klassikerna står i bjärt kontrast med hans ofta uttalade mening att arkeologin måste vila på rent naturvetenskapliga grunder och då i första hand på de av honom själv företrädde disciplinerna geologi och zoologi. Eftersom han både i samtiden och för eftervärlden framstått som en märkesman för den nya arkeologin, finns det skäl att avslutningsvis syna honom och hans forskning lite noggrannare i fogarna.<sup>38</sup>

Av enkelt allmogeursprung led akademikern Nilsson livet igenom av att barn- och ungdomsåren huvudsakligen ägnats åt annat än bokliga studier. Född 1787 i den västskånska byn Alfastorp och uppvuxen på den ensligt belägna lantegendomen Lilla Rycketofta strax öster om Helsingborg erhöll han ingen reglerad undervisning förrän i tioårsåldern då han i samband med moderns frånfalle fick börja läsa för ortens klockare, som efter bara någon termin gav Nilssons fader rådet att sätta den studiebegåvade pojken i Landskrona latinskola. Även om Nilsson gjorde stora och raska framsteg där

och med tiden kom att sitta överst i rektorsklassen så hade han vid ankomsten till Lunds universitet stora luckor i sin bildning: moderna språk som tyska och franska kunde han endast bristfälligt, engelska än mindre, och att det gavs något ”som kallades naturalhistoria, zoologi eller ornithologi” var för honom helt nytt.<sup>39</sup>

Efter att i enlighet med faderns och styvmoderns önskningsinledningsvis ha inriktat studierna på att bli präst slog han sig, därtill kraftigt uppmuntrad av lärofadern Anders Jahan Retzius, efterhand på zoologin, som han studerade med ett nit och en koncentration som var utöver det vanliga. För andra intresseområden än sina egna kunde han vara desto mer avogt inställd; särskilt efter det att han 1832 blivit ordinarie professor vid universitetet med säte och stämma i konsistoriet kom han att där med näbbar och klor strida för sitt ämne varvid inte minst de klassiska studierna drabbades hårt. Latinaren Achatius Kahl uppger i *Tegnér och hans samtida* lite sorgmodigt på sin snirkliga konstprosa att Nilsson tillsammans med professorn i historia, Ebbe Samuel Bring, vid dessa tillställningar tycktes drivas av en önskan att stäcka vingarna på den ”romerska örnen, liksom hade hvarje fjäder, hvilken afklippes, kunnat passa att förvaras antingen i en etruskisk vas på det historiska museum, eller bland relikerna af Urus och Bison på det zoologiska”.<sup>40</sup>

Likväl var Nilsson en erkänt god latinare och förmådde även någorlunda läsa grekiska i original, något han främst hade att tacka rektorn vid Landskrona latinskola, Lucas Gadd, en skicklig lundaakademiker som hunnit bli docent i lärdomshistoria, innan han av försörjningsskäl tvingats övergå till skolvärlden. Någon grämselse hos honom över detta byte av bana märkte i varje fall inte hans elever. Enligt flera av dem ska han tvärtom ha varit ovanligt medryckande i sin undervisning, särskilt när han fick anledning att föredra något textställe ur sina älskade klassiska författare, i första hand Cicero och Horatius bland romarna och Xenophon bland grekerna: ”Jag erinrar mig mycket väl”, skriver Nilsson i några minnesanteckningar, ”huru glädjen vid sådana tillfällen spridde sig öfver det uppklarnade ansiktet och ögonen ännu visade en ungdomlig liflighet. Då han blifvit upprymd, kryddade han ofta sin undervisning med muntra och qvicka anekdoter, hvilka han med en särdeles talang berättade.”<sup>41</sup>

De av Gadd inlärdade kunskaperna i latin och grekiska hade Nilsson god användning för i det akademiska Lund. De klassiska studierna stod där som bäst i flor. Grekiskan skulle få år efter Nilssons ankomst ryckas upp av Tegnér och latinets stod sedan tidigare starkt genom inte minst den mångårige ämnesföreträdaren Johan Lundblads helhjärtade ansträngningar. Efter studier för ”Tysklands Cicero”, J. A. Ernesti i Leipzig, hade Lundblad 1778 på uppmaning av Gustav III slagit sig ner i Lund, där han blev ordinarie professor 1789. Svärmiskt levde han sig alltmer in i romarvärlden. Den på människors svagheter uppmärksamme P. G. Ahnfelt har infamt skildrat honom på hans ålders höst som urtypen för ett professorsoriginal, en barnslig och naiv själ, så försjunken i romartiden och sin älskade Cicero att redan innebörden av orden ”Mi Cotta” fick honom att röras till tårar under föreläsningarna.<sup>42</sup> I egenskap av kyrkoherde i först Nöbbelöv och sedan Hardeberga och Sandby pastorat ska Lundblad, vars svenska inte

var den bästa, alltemellanåt ha predikat för menigheten på latin. Fanns det i texten något ord om till exempel kejsaren så kom han i sitt rätta element och kunde för de häpna åhörarna hålla långa utläggningar om det forna Roms prakt.<sup>43</sup>

På Lundblads engagemang var det således inget fel och åtminstone i sin krafts dagar bildade han verklig skola, med bröderna Elof och Esaias Tegnérl bland de bästa adepterna. Latinet nyttjades också i de andra ämnena som det vetenskapliga språket *par préférence*. Svenskan hade visserligen alltmer tagit över som undervisningsspråk men disputationakterna försiggick alltså på latin och flertalet lärdomsprov skrevs på romarspråket. Nilsson, som ibland räknats in i kretsen kring Lundblad, utgjorde som avhandlingsförfattare inget undantag från regeln, även om hans dissertation för graden i det dåtida modeämnet estetik var hållen på svenska, men den, *Anmärkningar Hörande till Läran om Inbillningsgåfvan* (1811), var av allt att döma praeses Anders Lidbecks verk. I vad som därefter kom att bli Nilssons huvudstudium, naturalhistorien, var och förblev latinets långt in på 1800-talet desto viktigare och ett nödvändigt instrument för varje utövare vid det taxonomiska arbetet att bestämma och beskriva de enskilda arterna.<sup>44</sup> Docentavhandlingen, den för både försvar och språklig dräkt med högsta betyg belönade *De variis mammalia disponendi modis* (1812), var också avfattad på latin, något som därefter gäller flertalet av hans närmast efterföljande viktigare verk, däribland *Ornithologia Svecica* (1817–21), *Historia Molluscorum Sueciae terrestrium et fluviatilium* (1822) och *Petrificata Suecana formationis cretaceae* (1827).

Under sin långa karriär som forskare skulle Nilsson sedan mer regelbundet än de flesta återkomma till ”de gamle”, deras kunskap om skapelsen, såväl människan som djuren. Som ung zoolog läste och begrundade han framförallt Aristoteles och Plinius, den förre med årens lopp med alltmer stegrad respekt, den senare mest för att hitta underhållande uppgifter att många det långsamt växande standardverket *Skandinavisk Fauna* med.<sup>45</sup> Även Caesars *De bello Gallico* plundrades av Nilsson på lustiga jaktanekdoter, som sägnen i sjätte boken om hur älgen ej har några knäleder och därför sover lutad mot ett träd.<sup>46</sup> Viktigare var dock att när Nilsson på allvar började intressera sig för den fornfauna som låg gömd i Skånes torvmossor så gav honom läsningen av den romerske härförarens visserligen fantasifulla faunistiska beskrivning av villebrådet i den väldiga Hercyniska skogen, nio dagsfärder vid, stöd för hypotesen om en forntida landbrygga mellan Sydsandinavien och Tyskland; inte minst de i *De bello Gallico* beskrivna uroxarna satte här Nilsson, som funnit skelett efter dem i Skånes torvmossor, på rätt spår.

När sedan denna landbrygga skulle ha existerat var emellertid utifrån de sparsamma geoarkeologiska data man då hade tillhands inte lätt att säga även om Nilsson var på det klara med att den måste ha utplånats efter det att vår nuvarande fauna vandrat in, men före historisk tid eftersom inga inhemska källor berättade om denna naturkatastrof. Den otålige Nilsson behövde dock inte länge sväva i ovisshet, för snart fann han en annan antik auktoritet som tillsammans med de geologiska vittnesbörden i form av uppkastade vallar längs Skånes sydkust gav honom en ungefärlig datering av när denna

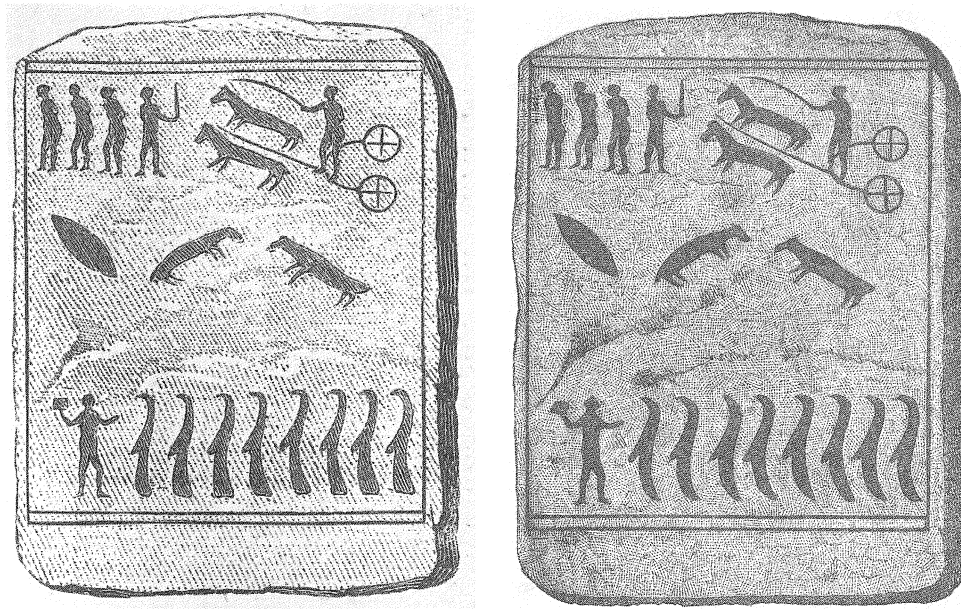
landbrygga rimligen hade förstörts genom en våldsamt flodvåg. Denna tänkta omvälvning passade nämligen på ett mirakulöst sätt in på den senromerske historikern Ammianus Marcellinus skildring i femtonde boken av *Rerum gestarum* av hur cimbrerna, delvis till följd av en mytisk översvämning, omkring 200 år före Kristus tågat söderut för att slutligen bli slagna av romerska vapen. (Sitt till för Nilssons resonemang om den "cimbriska floden" gjorde även skånska ortnamn som Simris och Simrishamn, vilka enligt honom "påtagligt" erinrade om att cimbrerna uppehållit sig i trakterna.)<sup>47</sup>

Samtidigt som Nilsson ägnade sig åt dessa studier av forntida katastrofer försköts hans intresse alltmer mot rent arkeologiska frågeställningar, i första hand till hur människan på olika vis hade klarat livhanken före vår tideräkning. Hans debut som arkeologisk författare var följdenligt ett "Utkast till jagtens och fiskets historia på Skandinavien", som lite kuriöst placerad i andra upplagan av fågeldelen till *Skandinavisk Fauna* (1835) huvudsakligen handlar om hur stenåldersmänniskorna skaffat sig mat för dagen. Den avhandlingen är nästan helt och hållet uppbyggd kring en noggrann jämförande analys av de fornsaker han samlat på sig fram till dess och är påfallande fri från klassiskt lärdomsgods: en hänvisning till *De bello Gallico* om uroxarna, en till Livius om hur det romerska prästerskapet vid sina offer använde flintknivar och en till Tacitus om att de usla fenni (lapparna) nyttjade pilspetsar av ben är i stort sett allt.

Efter denna i det närmaste helt igenom på egen erfarenhet byggda upptakt på det arkeologiska författarskapet kan man dock följa hur Nilsson alltmer börjar sätta sig in i litteraturen och då företrädesvis klassikerna. Sina samtida nordiska kolleger gav han som kollektiv inte mycket för; de var med få undantag ängsliga och andefattiga "antiquitetsbeskrivare" som inte förmådde se och greppa de stora linjerna i människosläktets långa utvecklingshistoria.<sup>48</sup> Det myckna talet från dansk sida om att Thomsen skulle ha varit den förste att utskilja sten-, brons- och järnåldrarna från varandra avfärdade Nilsson för övrigt mindre generöst med att redan Lucretius i femte boken av *De rerum natura* varit inne på samma tankebanor.<sup>49</sup>

Det finns ingen anledning att fördjupa sig i alla detaljer beträffande hur Nilsson med viss kompletterande läsning av samtida resebeskrivningar och Bibeln mer och mer började plöja det arkeologiska fältet med de gamles kalvar i arbetet med att kartlägga mänsklighetens gradvisa stigande mot allt högre bildning och civilisation. I korta ordalag kan nämnas att så länge han arbetade med stenåldern och vad han kallade vildestadiet så nöjde han sig på det stora hela med att hämta etnografiska perspektiv från i första hand Herodotos och Tacitus. Det kunde röra sig om hur den förstnämnde skildrade de vilddjursbepälsade etiopierna i Xerxes armé eller hur den sistnämnde beskrev fenni.

För de efter vildestadiet följande kulturnivåerna nöjde sig emellertid Nilsson inte med dylika antropologiska komparationer, utan försökte likt så många samtida kolleger med hjälp av skriftliga källor istället spåra klara och tydliga kulturinflenser i form av dramatiska folkvandringar och fientliga invasioner. Hans förklaring av järnålderns inbrott, presenterad med full kraft i inträdestalet i Vitterhetsakademien 1844, var så-



*Den kontroversiella Kiviksgraven i två forskares ögon. Bilden till vänster utgjorde för Nilsson, som här bland annat byggde sitt resonemang på Likanos De Syria Dea, ett bevis på att fenicisk baalskult praktiserats i Skandinavien under bronsåldern. På bilden till höger har den betydligt försiktigare Montelius valt att återge Nilssons feniciska präster till några oidentifierbara böjda streck.*

ledes att den bars upp av ett till Skandinavien invandrat folkslag, asarna eller svearna, vilket ter sig både konventionellt och geijerskt, men väl att märka är att Nilsson kom fram till detta på annan väg än de flesta fornforskare: genom att helt osentimentalt och ”må hända nära nog hädiskt” rakt av jämföra vad Snorre hade att berätta om Oden och asarna med vad östromaren Prokopios skrev om herulerna, länge i historieskrivningen föraktligast av folkslag. Fram trädde i Nilssons närläsning ett stycke tidigare oanad och chockerande fornsvensk historia, fylld av heruliska svek och barbariska blodsoffer som med närmast lagbunden logik förde fram till Ynglingaättens våldsamma kavalkad av ”inbördes utrotningskrig”.<sup>50</sup>

Efter denna för den uppsvenska självbilden stötande nytolkning tog Nilsson tag i bronsåldern. Redan i stenåldersdelen av det verk varpå hans storhet som arkeolog hänger, *Skandinaviska Nordens Urinvånare* (1838–43), hade han i det avslutande sjätte kapitlet gjort en mindre framstöt mot bronsåldern, som grovt talat innebar att han gjorde den till avhängig av de keltiska cimbrerna. Den med Ammianus Marcellinus förbundna cimbriska floden kom här åter till pass, liksom som nästan alltid stöttepelarna Herodotos och Tacitus. Bland annat förmådde den sistnämndes skildring av hur germanerna bodde i hus spridda över fälten eller i skogen istället för på romerskt vis i gemensamma byar Nilsson att dra slutsatsen att ”uppsvenskarna” hörde till germanernas krigiska folkstam; hans egna landsmän skåningarna, ett fredligt och företagsamt

folk som så sent som fram till enskiftet företrädesvis bott i tätbyggda byar, var i Nilssons tanke däremot rimligen ättlingar till de mer civiliserade cimbrerna.<sup>51</sup>

På allvar började sedan Nilsson göra bruk av de antika auktorerna när han på 1860-talet utarbetade sin djärva bronsåldersdel av *Skandinaviska Nordens Urinvånare* (1862–64). Det är där han inte helt olikt Suhm befolkar Skandinavien med feniciska nybyggen, och efter att på vägen ha gjort detsamma med Stonehenge gör Kiviksgravnen till inget mindre än ett nordligt Baalstempel. Beviskedjorna är många och långa, och här får det anstå med att antyda några av hans argument, för övrigt delvis lånade från Werlauffs tidigare nämnda avhandling om den nordiska bärnstenshandeln. En argumentationslinje är att geografiskt förbinda Skandinavien med feniciska hemmahamnar. Med Diodorus Siculus lyckas han först förlägga feniciska kolonier längs med Afrikas och västra Europas kuster. Därefter finner han stöd i vad Herodotos har att anföra om fenicierna som handelsfolk i allmänhet och om grekernas bärnstens- och tennimport, som ska ha skett västerifrån. Därmed riktar Nilsson sökljuset på Britannien (tennlandet) och länderna längs Nordsjön. Vad sedan Plinius har att förtälja i *Historia Naturalis* (bok 37) om bärnstensexporten från Nordtysklands och Danmarks västkust övertygar honom om att det i forntiden funnits kommersiella kontakter mellan Fenicien och Skandinavien.

Vad som sedan återstod för Nilsson var att bevisa att de gåtfulla fenicierna varit ett bronsfolk. Vissa av hans efterhand både talrika och röststarka kritiker påstod nämligen att de hörde till järnåldern, men det tystades i *Skandinaviska Nordens Urinvånare* ned med Homeros ord i Odyssén om ”det bronsrika” Sidon och den kompletterande uppgiften i Iliaden att silversmeder från samma stad förfärdigat pokalen som utsatts till tävlingsämne vid Patroklos grav. Homeros kom för övrigt att spela en nyckelroll i tredjeupplagan av Nilssons *Urinvånare*, där ett helt kapitel bestod av noggranna jämförelser mellan funna skandinaviska bronsvapen – sköldar, lansar, svärd och stridsyxor – och de vällustiga, på moderna läsare som oftast tröttande vapenskildringarna i Iliaden.

Att Ajas sköld bakom bronslagret belagts med inte mindre än sju varv oxhud har givetvis lika litet som den exakta längden på Hektors lans undgått Nilssons loögon, men han har även uppmärksammat mer fredliga aspekter. Homeros utläggning i artonde sången av hur man på Akilles sköld kunde se säden skördas med slipade skäror leder således hans viga tanke både till egyptiska gravmålningar och till hur jordbruket måste ha gått till i Skandinavien under bronsåldern. Likaså har Nilsson i den sista upplagan vaket fångat in likheten mellan ett nyligen vid jylländska Borum Eshöi funnet bronsålderstida hårnät och Homeros skildring av hur Andromake vid åsynen av att Hektors lik skändligen släpas efter Akilles vagn svimmar och tappar ”tinningens flätade band, pannsmcket och nätet kring håret”, en parallell som ytterligare styrkte honom i den då kontroversiella men idag gängse åsikten att den skandinaviska bronsåldern är minst lika gammal som det trojanska kriget.<sup>52</sup>

Än mer spektakulärt är kanske att Nilsson till förståelsen av den alltigenom förhis-



toriska bronsålderskulturen i Skandinavien faktiskt förmådde vaska fram ett ögonvittne i form av Thuleresenären Pytheas, om vars trovärdighet han (till skillnad från den dessförinnan i liknande banor arbetande Lagerbring) i annat sammanhang hade övertygat större delen av det svenska forskarsamhället, liksom han fått det att godkänna att Nordnorge var den bästa förslagsmeningen om var Thule har legat.<sup>53</sup> Utslagsgivande i sammanhanget hade då varit att Pytheas berättelse om hur hans fartyg under seglatsen norrut stött på en röra eller massa, ”lik en peumon thalassios”, på pricken stämde överens med hur is bildades till havs i nordiska farvatten. Det nya nu var att Nilsson visste bestämt besked om att den från Massilia bördige Pytheas egentligen hade feniciskt ursprung samt att hans skildring av Thulebornas sätt att skörda säden helt och hållet stämde överens med hur Diodorus Siculus beskrivit att de brittiska infödingarna bär-gade och förvarade sin, något som i sin tur överensstämde med såväl Varros vittnesmål i *De re rustica* om kartagernas skördemetoder som Homeros konstfärdiga elaboration kring skördemotivet på Akilles sköld.

Slutstenen i Nilssons sinnrika bronsålderstolkning var emellertid en annan, nämligen att Sydskandinavien fram till kristendomens införande hade besjålats av en semitisk Baal- eller Balderskult. Bakom den dristiga sammankopplingen av Baal och Balder låg inte minst Nilssons höga uppskattning av traditionsmateriale, särskilt det som hade religiöst innehåll. De religiösa traditionerna var som han plögade påtala vid kritiska invändningar alltid de segaste och dröjer i omedvetna och vidskepliga former kvar som ”ruiner efter en för tusende år sedan störtad tempelbyggnad”.<sup>54</sup> Vad Nilsson gjorde var att kreativt kombinera dessa traditioner med de fysiska fornminnena; särskilt kom han efterhand att lägga vikt vid Kiviksgraven. Genom sin omfattande arkeologiska fälterfarenhet gjorde han vid dateringen inga bommar som en gång Lagerbring, utan hänförde den genast till bronsåldern och dryga 1000 år före Kristus. Sedan återstod tolkningen, som hittills gäckat alla försök. Nilssons fräscha angreppsvinkel var att läsa hållarna som semitist, från höger till vänster. På två av hållarna lyckades han därigenom med hjälp av vad bland annat Strabon hade att säga om cimbrernas kultliv läsa ut en offerscen, som hade påtagliga likheter med hur Lukianos i *De Syria Dea* beskrev blodiga syriska offerfester till Junos ära, vilka med Nilssons sätt att se på saken ytterst gick tillbaka på feniciernas kult av Baal.

Nå, denna härliga tolkningsvärld fick inte stå oemotsagd. 1876 utkom Oscar Montelius med sin del om bronsåldern i standardverket *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, där han sitt gentlemannarykte till trots på femtontalet sidor bedrev en mycket intensiv polemik gentemot allt vad ”Professor Nilsson” ansåg.<sup>55</sup> Även Kiviksmonumentet drogs obevekligt in i argumenteringen, och värt att notera är att Montelius valde att låta avbilda hållarna på ett sådant vis att där Nilsson med stöd av de klassiska auktorerna tyckt sig se åtta offerpräster i lång, fotsid dräkt återstod endast några oidentifierbara böjda streck. Attacken med de löjligt ”spetsstjertade figurerna”, som den upprörde Nilsson kallade dem, blev slutet på hans arkeologiska författarskap.<sup>56</sup> Något effektivt försvar, som han annars hade för vana att snabbt skriva ihop, orkade han i

det närmaste nittioårig aldrig prestera, även om han aldrig svävade på målet om att slutligen få rätt ifall bara Kiviksgraven stode kvar för att kunna tolkas av en klokare och mer upplyst eftervärld.

Vad för ny tolkning fick vi då av Montelius? Ja, han erbjöd ingen alls. Han var fullt upptagen av sina typologiska, vad Strindberg kallade knappologiska, undersökningar som snart skulle leda till att vi fick en fungerande datering av bronsåldern, vilket väl var vackert så. Men Lagerbrings stumma stenar var nu utan klassikernas hjälp stummare än någonsin.

## Noter

- 1 Följande artikel, som tillkommit inom ramarna för det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade projektet ”Sven Nilsson – en biografi” bygger på ett anförande vid symposiet ”Den klassiska traditionen” som avhölls på Hässelby slott 29–31 augusti 2003.
- 2 Förhållandet belyses i Bengt Hildebrand, *C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–37*, Stockholm 1937–38, passim; jfr Ola W Jensen, *Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och förnlämningar, från medeltid till och med förupplysningen*, Göteborg 2002, kapitel 3–7.
- 3 Carl Ulric Broocmann, ”Om det offentliga Läroverket”, i densamme, *Magasin för föräldrar och lärare* 2, Stockholm 1812, s 12 f.
- 4 En lättillgänglig behandling av latinets ställning vid 1800-talets inbrott ger Emin Tengström, *Latinet i Sverige*, Stockholm 1973, s 100 ff. Jfr Olof Wennäs, *Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet*, Uppsala 1966, kapitel 1. För 1800-talet i dess helhet se förutom Wennäs arbete Gunnar Richardson, *Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk kultur- och socialpolitik under 1880-talet*, Göteborg 1963 samt Lars Nilehn, *Nyhumanism och medborgarfostran. Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880*, Lund 1975.
- 5 Wilhelm Erik Svedelius, *Anteckningar om mitt förflutna lif*, Stockholm 1889, s 148, 196.
- 6 August Strindberg citerad ur ”Latin eller svenska”, i densamme, *Kulturhistoriska studier*, Stockholm 1881, s 173, 175.
- 7 Adolf Hedin, *Om latin-herraväldet*, Stockholm 1883, s 52, 114. Hedins insats i debatten om latinets belyses klagörande i Bo Lindberg, *Humanism och vetenskap. Den klassiska filologien i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget*, Uppsala 1987, s 238 ff.
- 8 För latinets ställning under 1700-talet, se framförallt Bo Lindberg, *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*, Göteborg 1984.
- 9 Någon systematiskt studie av dessa minnesböcker, som i brist på bättre fungerade som en sorts uppslagsverk för livets alla skiften, finns för svenskt vidkommande inte. Hur de kan ses som förelöpare till den moderna encyklopedin diskuteras i Richard Yeo, *Encyclopaedic Visions. Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture*, Cambridge 2001, kapitel 4.
- 10 Jacob Jonas Björnsthål, *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, Ängland, Turkiet och Grekland* 1, Stockholm 1780, s 177.
- 11 Grundläggande för svenskt vidkommande är Nils Eriksson, *Dalin – Lagerbring – Botin. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*, Göteborg 1976.
- 12 Om Rudbeck som fornforskare se framförallt Gunnar Eriksson, *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*, Stockholm 2002, kapitel 14–21.
- 13 För en koncentrerad framställning om 1700-talets rudbeckianer, se Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden*, Stockholm 1978, s 643–658.
- 14 Gustaf Löws lite bortglömda studie *Sveriges forntid i svensk historieskrivning* 2 (1910) är instruktiv på

denna punkt. Jfr Nils Eriksson, a. a., särskilt s 63–69.

15 Citat ur *Herr Olof von Dalins Witterhetsarbeten 2*, Stockholm 1767, s 121.

16 Anders Botin, *Utkast till svenska folkets historia*, Stockholm 1757, s 11 ff.

17 Sven Lagerbring, *Svea rikets historia 1*, Stockholm 1769, s 31. En synnerligen skarp kritik mot Lagerbrings Thuletolkning levererade Jonas Hallenberg i ålderdomsverket *Öfver första delen af Sven Lagerbrings Svea rikets historia. Anmärkingar*, Stockholm 1819–21, s 31–51.

18 Lagerbring står visserligen bara som praeses för avhandlingen, men har på goda grunder av tradition uppfattats som dess författare.

19 Ola W Jensen, a. a., kapitel 14.

20 Sven Lagerbring, *Om gravmonumentet vid Kivik. En akademisk 1700-talsavhandling från latinet tolkad av Paul Wilstadius*, Lund 1938, s 32.

21 Lagerbring, a. a., s 14.

22 Lagerbring, a. a., s 31.

23 Petrus Laestadius, *Fortsättning af journalen öfver missionsresor i Lappmarken, innefattande åren 1828–32*, Stockholm 1833, s 61 respektive 102. Om Laestadius bruk av klassikerna i sitt författande se Arne Nordberg, "Petrus Laestadius, citaternas älskare", *Svensk litteraturtidsskrift* 1976, s 26–32.

24 Peter Wieselgren, *Ur min lefnad. Berättelser för mina barn skrifna 1847–48. Redigerad och utgiven av Christer Knutsson*, Växjö 2003, s 51. Wieselgrens vurm för Homeros framgår även av att han anonymt översatte och lät trycka första sången av *Iliaden* 1824.

25 Peter Wieselgren, *Syd-Skandinavernas förstfödsloätt*, Stockholm 1846, s 49 ff. Wieselgren stödjer sig här på Tunelds geografi och Strinnholm, men ytterst återgår dessa spekulationer på Petter Rudebecks uppteckningar av småländska fornminnen som delvis inflöt i Erik Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna*.

26 Peter Wieselgren, a. a., s 57.

27 *Iduna* 9, 1822, s 85 ff. Om Wallman som "typisk nyromantiker", se Gunnar Eriksson, *Romantikens världsbild speglad i 1800-talets svenska vetenskap*, Stockholm 1969, s 121–131. 1800-talets sökande efter olika indeuropeiska urhem behandlas översiktligt i Stefan Arvidsson, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*, Stockholm & Stehag 2000; för en diskussion om ariernas plats i svensk arkeologisk-antropologisk forskning under 1800-talet, se Olof Ljungström, *Oscariansk antropologi. Exotism, förhistoria och rasforskning som vetenskaplig människosyn*, Uppsala 2002, s 265–324.

28 Werlauffs avhandling återfinns i *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs historiske og filosofiske afhandlinger* 5 (1836). I samma avhandling lanserar Werlauff Jylland som Plinius (och Pytheas) Thule samt placerar Seveberget på den danska halvön.

29 Om begreppet "förhistorisk" på svensk botten, se Stig Welinder, "The Word Förhistorisk, 'prehistoric', in Swedish", *Antiquity* 65, s 295 f.

30 Sven Nilsson, "Utkast till jagtens och fiskets historia på Skandinavien", i densamme, *Skandinavisk fauna. Foglarna 1*, Lund 1835, L.

31 Jöns Jacob Berzelius, "Om den Skandinaviska vallens höjning öfver ytan af omkringliggande haf och refflingen af dess berg", s 45–67; Anders Retzius, "Om formen af Nordboernes Cranier", s 157–201; Sten Nilsson, "Bidrag till människolägtets utvecklingshistoria", s 131–155. *Förhandlingar vid De Skandinaviske Naturforskarnes tredje möte*.

32 Christer Nordlund, *Det upphöjda landet. Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930*, Umeå 2002, kapitel 5.

33 Stolpe har senast behandlats utförligt i Olof Ljungström, *Oscariansk antropologi. Exotism, förhistoria och rasforskning som vetenskaplig människosyn*, Uppsala 2002, särskilt kapitel 2:1 & 2:6.

34 En klagörande redogörelse för Montelius och Hildebrands användning av darwinistiska analogier till den av dem använda typologin ger Bo Gräslund, *Relativ datering. Om kronologisk metod i nordisk arkeologi*, Uppsala 1974, s 207–218. Hildebrands intresse för naturvetenskaplig metod inom fornstudiet

berörs även i Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*, Uppsala 1964, s 323 ff.

35 Carl Fredrik Wiberg, *Asarne efter nyare, deribland slaviska, källor, med ett bihang om den historiske Oden*, Uppsala 1853.

36 Se särskilt Carl Fredrik Wiberg, *De klassiska folkens förbindelse med Norden och inflytande på dess civilisation*, Stockholm 1867.

37 Carl Adolph Agardh, "Svenska folkets stamfäder", i densamme, *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige*, s 37–61.

38 Nilsson som arkeolog har behandlats av bland andra Berta Stjernqvist, "Sven Nilsson som banbrytare i svensk arkeologi", i Gerhard Regnéll (red.), *Sven Nilsson. En lärd i 1800-talets Lund*, Lund 1983 och Johan Hegardt, *Relativ betydelse*, Uppsala 1997, kapitel 5. För en behandling av Nilssons roll vid utvecklingen av fysisk antropologisk metod inom arkeologin, se Jakob Christensson, "Sven Nilsson och Skandinaviens urinvånare", i Gunnar Broberg et al. (red.), *Kultur-anatomiska studier tillägnade Anja Edén och Sten Kindlundh*, Lund 2001.

39 Nilsson citerad ur Gunnar Wetterberg (red.), "Sven Nilssons självbiografiska anteckningar", *Historisk tidskrift för Skåneland* 1923, s 305.

40 Achatius Kahl, *Tegnér och hans samtida i Lund*, Lund 1851, s 125 f.

41 Citat ur Peter Wieselgren, *Bidrag till Lunds stifts herdaminne*, Lund 1846, s 103.

42 P. G. Ahnfelt, *Studentminnen* 1, Helsingborg 1857, s 67.

43 Cecilia Bååth-Holmberg, *Morfars bok* 1, Stockholm 1910, s 114.

44 Latinets grundläggande roll för biologin – och då särskilt systematiken – långt in på 1800-talet poängteras i Gunnar Eriksson, "Den grekiska tanken och det romerska språket", i Birger Bergh (red.), *Den levande antiken*, Stockholm 1973, s 41f.

45 Sven Nilsson ger sin syn på Aristoteles och Plinius som zoologer i installationsföreläsningen som professor i zoologi vid Lunds universitet 1832. Se Nilsson, *Samlade smärre skrifter* 1, Stockholm 1875, s 3–14.

46 Närmast före Nilsson hade Conrad Quensel diskuterat Caesars älgbeskrivning i *Svensk zoologi*. Om hur älgen behandlats inom zoologin från Caesar till och med renässansen, se Sten Lindroth, "Apollonius Menabenus och hans Tractatus de magno animali (1581). En studie i humanistisk zoologi", *Festskrift tillägnad Nils von Hofsten*, Uppsala 1947; jfr Sune Björklöf, *Älgen i vår vardag och historia*, Stockholm 1994, kapitel 1, där framställningen förs till och med 1700-talet.

47 Sven Nilsson, "Resanteckningar under sommaren 1840", *KVAH* 1841, s 85 ff. Simris antas numera komma ur forndanskans sim(b)r(a), "den långsamt flytande", och os, "åmynning". Se *Svenskt ortnamnslexikon*, Uppsala 2003, s 273.

48 I brev och bevarade dagböcker uppehåller sig Nilsson ofta vid sina kollegers perspektivlöshet men kritiken återfinns även i tryck; se t.ex. Sven Nilsson, *Om Nordens aeldste mynt. Foredrag pp det 11te Skandinaviske Naturforskermöde i Köbenhavn*, Köpenhamn 1874, 11, not \*\*.

49 Sven Nilsson, *Skandinaviska Nordens Urinvånare. Stenåldern*, 2:a upplagan, Stockholm 1866, s v.

50 Sven Nilsson, "Om de olika bildningsperioder och bildningsformer, efter hvilka kvarlevor finnas i Skandinavien, från tider, som föregått Historien", *KVHAAH* 18, Stockholm 1846, s 275–304. Citat ur *ibid*, 284, 296.

51 Sven Nilsson, *Skandinaviska Nordens Urinvånare*, 1:a upplagan, 1838–43, kapitel 6, 8 f.

52 Citat ur Sven Nilsson, *Skandinaviska Nordens Urinvånare II. Bronsåldern*, Lund 1872, s 119.

53 Sven Nilsson, "Några Commentarier till Pytheas Fragmenter om Thule", *Physiographiska sällskapets tidskrift* 1837, s 44–53.

54 Sven Nilsson, *Skandinaviska Nordens Urinvånare*, 1838–43, kapitel 6, 3.

55 Oscar Montelius, *Sveriges hednatid, samt medeltid*, Stockholm 1876–77, s 84–100.

56 Sven Nilsson till Oscar Montelius 7/3 1876, LUB.